

Voor alles idealen!

Het beeld van de rooms-katholieke onderwijzer in het interbellum

Hans de Frankrijker & Joep Schellekens

In 1934 schreef frater Sigebertus Rombouts, één van de toonaangevende katholieke pedagogen in het interbellum en spreekbuis van de machtige onderwijscongregatie te Tilburg:

'Een school die werkelijk wil opvoeden, hecht meer gewicht aan godsdienst en zedelijkheid dan aan kennis, ... en vertoont in alles de bovennatuurlijke geest waarmee de godsdienstig-zedelijke persoonlijkheid der onderwijzers haar bezielt.'¹

Het onderwijzen van schoolse kennis was in het interbellum niet de enige belangrijke taak van de rooms-katholieke volksscholen. In dienst van de moederkerk en het gezin nam de katholieke school meerdere en veelomvattende taken binnen de opvoeding van de kinderen voor haar rekening. Van de onderwijzer werd daarbij een onberispelijk, voorbeeldig gedrag verwacht.

In deze bijdrage zullen de belangrijkste denkbeelden in de periode 1920-1940 over de functie, de taken en het gedrag van de rooms-katholieke onderwijzer aan bod komen. Een beschrijving van deze denkbeelden is niet goed mogelijk zonder aandacht te schenken aan de ontwikkeling van het katholieke volksonderwijs voorafgaande aan het interbellum.

1. De opkomst van het katholiek lager onderwijs (1868-1920)

In het Mandement van 1868 pleitten de Nederlandse bisschoppen nadrukkelijk voor het stichten van vele katholieke scholen als tegenwicht voor de openbare school, die zij als een 'liberaal machts-instrument' beschouwden.² Eigenlijk zouden alle kinderen van katholieke huize in roomse geest opgevoed en onderwezen moeten worden.

In de jaren veertig en vijftig van de negentiende eeuw waren

er al een aantal lagere scholen door de katholieke onderwijscongregaties opgericht. Na de bisschoppelijke aansporing in 1868 richtten vele katholieke kerk- en arbesturen eveneens volkscholen op. Het meest nijpende probleem waarmee de congregaties en overige katholieke schoolbesturen aanvankelijk geconfronteerd werden, was een structureel tekort aan financiële middelen. De overheid onthield zich van elke steun voor de stichting en het onderhoud van bijzondere scholen. Vooralnog toonde de staat zich alleen verantwoordelijk voor de openbare school. Na een jarenlange schoolstrijd die zich voornamelijk op landelijk politiek niveau afspeelde, werd in 1920 de volledige financiële gelijkstelling een feit. Door de wet van minister J.Th. de Visser kregen uiteindelijk ook de bijzondere scholen de volledige kosten voor schoolgebouwen en leermiddelen van gemeentewege vergoed. Door deze financiële impuls zou het katholiek volksonderwijs tijdens het interbellum nog sterker groeien dan in de voorgaande decennia het geval was geweest.

Nam in 1901 het bijzonder onderwijs (dus zowel de protestants-christelijke, rooms-katholieke als bijzonder-neutrale scholen) slechts 31% van alle leerlingen voor lager onderwijs voor zijn rekening, twintig jaar later ging 45% van de kinderen in Nederland naar de bijzondere lagere school. In 1930 was dit aandeel met 17% gestegen tot 62%! Het katholieke lager onderwijs nam binnen het bijzonder onderwijs een koppositie in. In 1930 ging maar liefst 36% van alle leerlingen naar volksscholen van katholieke signatuur. In 1945 bereikte de groei van het bijzonder onderwijs een hoogtepunt. De protestants-christelijke en de roomse lagere scholen herbergden toen respectievelijk 28% en 44% van alle Nederlandse leerlingen.³

Naast de aanvankelijke financiële moeilijkheden, moest het katholieke onderwijs aan problemen van geheel andere aard het hoofd bieden. Reeds bij de stichting en het beheer van de eerste katholieke volksscholen door de onderwijscongregaties in de tweede helft van de negentiende eeuw, bleek het aanstellen van voldoende 'geschikte', dat wil zeggen bevoegde en bovenal *katholieke* onderwijzers op moeilijkheden te stuiten. Rond het midden van de negentiende eeuw bestonden er namelijk in het geheel nog

geen katholieke onderwijzersopleidingen. Katholieke jongeren die onderwijzer wilden worden, bereidden zich op het staatsexamen voor door het volgen van zogenaamde normaallessen. Deze normaallessen werden op door-de-weekse avonden en op zaterdagmiddag door hoofden van lagere scholen gegeven. De kwalitatief betere dag-opleiding aan de (openbare) kweekscholen stond uiteraard ook voor katholieken open. Binnen katholieke onderwijskringen was men er echter sterk op tegen om een katholieke kwekeling naar 'de openbare' te sturen. Dat stond gelijk aan 'het plegen van zelfmoord voor diens geloof'.⁴

Om de katholieke volksscholen toch te kunnen voorzien van voldoende goede leerkrachten, leidden een aantal onderwijscongregaties hun eigen broeders of zusters intern op voor het staatsexamen tot onderwijzer(es). Rond de eeuwwisseling werden eerst mondjesmaat, maar langzamerhand steeds grotere aantallen *lekenkwekelingen*⁵ tot deze opleidingen toegelaten, die geleidelijk tot volwaardige kweekscholen uitgroeiden en als gevolg van de onderwijswet van 1920 voor volledige financiering in aanmerking kwamen.⁶ Het kwantitatieve tekort aan katholieke onderwijzers behoorde in 1920 tot het verleden.⁷

Op het eerste gezicht meenden veel katholieken dat met de onderwijswet van 1920 een grote overwinning op het openbare onderwijs was behaald. Gezien de groei van het bijzonder lageren kweekschoolonderwijs, is deze gedachte begrijpelijk. Echter, was de incorporatie van het katholiek lager onderwijs in het staatsapparaat als gevolg van de wet van 1920 in alle opzichten een succes?

Achteraf is de financiële gelijkstelling in katholieke kring wel eens beoordeeld als een bewuste strategie om de ideologische bodem van het katholieke onderwijs uit te hollen. Door het wegvallen van de, tot voorheen noodzakelijke financiële offers om het katholieke onderwijs in stand te houden, verminderde niet alleen de moreel-ideologische betrokkenheid van veel katholieke ouders doch ook van de onderwijzers. In 1953 betoogde de ex-minister van onderwijs F. Rutten dat ouders na de onderwijswet van 1920 onvoldoende verantwoordelijkheid toonden voor een goede katholieke opvoeding van hun kinderen en voor goed

katholiek onderwijs. Deze 'nalatigheid van ouders' was volgens Rutten in de hand gewerkt doordat sommige regeringen of besturen de ouderlijke taken teveel tot zich trokken. De ex-minister pleitte daarom voor een 'de-estatisering' van het onderwijs.⁸ Ook de bisschoppen noemden in een herderlijk schrijven uit 1977 als groot nadeel van de pacificatie dat de financiële betrokkenheid van de ouders was verdwenen en daarmee hun gevoel voor mede-verantwoordelijkheid.⁹

Wat - achteraf - de katholieke ouders is verweten, kregen de roomse lekenonderwijzers al veel eerder onder hun neus gewreven. Na 1920 had er een verandering in de samenstelling van het r.k. onderwijzerscorps plaatsgevonden:

'De kwantitatieve uitbouw, waardoor als eerste het lager onderwijs werkelijk voor alle standen opgebroken werd, eiste dat steeds meer leken als leerkrachten werden aangetrokken; de verbeterde maatschappelijke positie van de onderwijzer was oorzaak dat deze leken zich ook inderdaad aanmeldden.'¹⁰

In kringen van de onderwijscongregaties werd opgemerkt dat met name het sterk groeiende aantal leken-onderwijzers niet altijd de goede opvoedersmentaliteit uitstraalde. Zij beschouwden het onderwijzen als het uitoefenen van een - redelijk betaald - beroep. Het roepings-ideaal en in samenhang daarmee de opofferingsgezindheid die zo kenmerkend waren voor de broeder-onderwijzer, dreigden bij de katholieke lekenonderwijzer na 1920 steeds verder op de achtergrond te raken. Frater Sigebertus Rombouts constateerde bezorgd dat de leken-onderwijzers, in tegenstelling tot de broeder-onderwijzers, 'voor 'n groot stuk 'n indolente massa [vormde], die nergens voor voelt dan voor het traktementje'.¹¹ Waar Rombouts de lekenonderwijzer een te materialistische instelling verweet, achtte hij een voorbeeldige houding bij de religieuze onderwijzer vanzelfsprekend. De broeder-onderwijzer was immers door het vrijwillig intreden in de congregatie aan de geloften van armoede, kuisheid en dienstbaarheid gebonden. Onderwijzer worden uit 'winstbejag' speelde bij hen geen rol.

Viel de lekenonderwijzers eigenlijk terecht een materialistische en een te geringe idealistische inslag te verwijten? De salarissen van broeder-onderwijzers kwamen direct ten goede aan de algemene inkomsten van de congregatie waartoe zij behoorden. Zij stelden zich in het klooster, mede door de gelofte van armoede, met slechts het hoognodige tevreden. De lekenonderwijzer echter moest met zijn gezinsleden, die hogere eisen aan het leven stelden, van een salaris leven. In de eigenlijk onvergelijkbare levensstijlen lag de kiem van conflicten tussen beide groepen besloten.

Met name in de magere jaren dertig ijverden de lekenonderwijzers voor betere salarissen en arbeidsomstandigheden. Tijdens de crisis werd door de staat flink op het onderwijs bezuinigd. Er ontstond een groot overschot aan onderwijsgeevenden. Om zich tegen de bezuinigingen teweer te stellen, werd in 1934 het Katholiek Onderwijzersverbond (K.O.V.) opgericht waarvan bijna uitsluitend lekenonderwijzers lid waren. Juist het K.O.V. maakte zich zeer kwaad over het personeelsbeleid van de congregaties in de jaren dertig. De congregaties boden de net afgestudeerde religieuze onderwijzers direct een vaste baan aan, terwijl de lekenonderwijzers zich in veel gevallen tevreden moesten stellen met tijdelijke aanstellingen. Net afgestudeerde leken 'mochten' onbezoldigd of tegen zeer geringe vergoeding als 'kwekeling met akte' ervaring opdoen.¹² Het gevoel achtergesteld te worden, werd nog gevoeld door enkele publikaties van religieuzen waarin zij onomwonden vaststelden dat broeder-onderwijzers in geestelijk opzicht veel op leken voorhadden.¹³ Ook frater Rombouts huldigde een dergelijk standpunt. In 1933 stelde hij vast dat 'veel lekenonderwijzers ... het als een gemis [voelen] dat zij niet beschikken over de middelen die de religieus heeft, om op de hoogte die hun roeping eischt, staande te blijven'.¹⁴

Door het schrijven van zeer veel artikelen in onderwijstijdschriften¹⁵, het opzetten van een *Opvoedkundige Brochure-reeks*¹⁶ en een katholieke pedagogiekmethode voor de kweekscholen trachtte Rombouts, en hij niet alleen, de katholieke lekenonderwijzers weer met idealen te bezielen.

Een eenduidig beeld van de ideale r.k. volksschoolonderwijzer

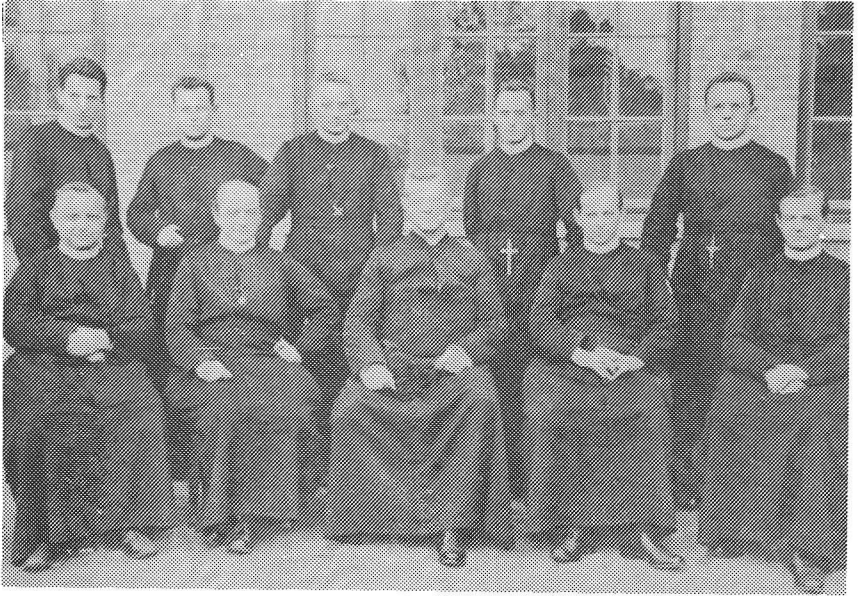
in het interbellum is uit bovenstaande bronnen vrij gemakkelijk naar voren te halen. Met name de verschillende pedagogiekhandboeken voor katholieke kweekscholen bevatten gelijklopende verwachtingen ten aanzien van het gedrag en de rol van een goed katholieke onderwijzer.¹⁷ Dit is niet verwonderlijk omdat tot in het begin van de jaren vijftig *alle* katholieke pedagogiemethoden zijn geschreven en - met officiële goedkeuring van de bisschoppen - uitgegeven door de onderwijscongregaties.¹⁸ Bovendien werden in de handboeken enkele encyclieken en bisschoppelijke uitspraken als leidraad aangehouden.

2. De kweekschoolpedagogiek in het interbellum

In de negentiende eeuw was er in Nederland nog geen sprake van een op wetenschappelijke leest beoefende pedagogiek. Pas vanaf 1900 besteedden de universiteiten hieraan enige aandacht van betekenis.¹⁹ De weinige academisch geschoolde opvoeders, de zogenaamde 'grote' pedagogen, bemoeiden zich aanvankelijk nauwelijks met de pedagogiek op kweekschoolniveau. De eerste rooms-katholieke pedagogiemethoden zouden uit het onderwijsveld zelf voortkomen.

Tot kort na de eeuwwisseling maakten de katholieken in de onderwijzersopleiding bij gebrek aan beter, noodgedwongen gebruik van de pedagogiekboeken voor de openbare kweekschool, van buitenlandse boekwerken en ongepubliceerde dictaten.²⁰ De katholieken aten volgens frater Rombouts op het gebied van de opvoeding en het onderwijs tot 1910 nog grotendeels van 'de korstjes die van de liberale tafel vielen'.²¹ Uiteraard had men grote bezwaren tegen het neutrale, ongodsdienstige karakter van de 'openbare boeken' en de eenzijdige aandacht die daarin voor kennis en uiterlijke beschavingsvormen aan de dag werd gelegd.

Rond 1910 brak er volgens J.H. Gunning binnen katholieke kring een 'pedagogische renaissance' aan.²² De omvang van de katholieke pedagogiek en de intensiteit waarmee deze in relatief korte tijd ontwikkeld werd, bracht hij in verband met de geestelijke stand waartoe de meeste katholieke pedagogen behoorden. Door hun celibataire levensstaat behoefden zij zich '... door geen

*Het vijfenzeventigjarig bestaan van de kweekschool voor frater-
onderwijzers van de congregatie der fraters te Tilburg, 28
oktober 1925. Onderste rij, tweede van rechts: frater Sigebertus
Rombouts*

aardsche beslommeringen van hun werk... te laten afleiden'.²³ Als onderdeel van de 'pedagogische renaissance' kwam de productie van katholieke schoolboeken op gang.

De methode van A. Vincent en J.J. Verbeeten

Het handboek van congregatiebroeder A. Vincent en onderwijsinspecteur J.J. Verbeeten, *Opvoeding en onderwijs: leerboek der paedagogiek* (1907) was het eerste katholieke pedagogiekboek dat algemeen gebruikt werd op de katholieke kweekscholen.²⁴ Het boek bevatte een aantal verwijzingen naar het Bisschoppelijk Mandement van 1868 - waarin de canon 1372 uit de encycliek *Quanta Cura* (1864) van Paus Pius IX is aangehaald - waaruit het doel van de katholieke school en de werkzaamheden van de opvoeder blijkt:

'... niet alleen opdat de jeugd aan het verderf van schadelijke scholen ontsnappe, maar opdat zij tot grondige katholieke godsdienstigheid en deugd naar eisch worde gevormd'.²⁵

Het katholieke element in het handboek van Vincent en Verbeeten bleef aanvankelijk beperkt. Een oorzaak voor deze bescheiden opstelling is wellicht dat een erkend onderwijzersdiploma toentertijd alleen via het staatsexamen kon worden behaald. Specifiek katholieke onderwerpen, die niet tot de examensstof behoorden en waarin het merendeel der rijksgecommitteerden absoluut niet geïnteresseerd was, vormden alleen maar een extra belasting voor degenen die zich op het staatsexamen voorbereidden.

Vanaf 1924 kregen alle kweekscholen in Nederland de mogelijkheid om zelf schoolexamens te organiseren, het jus promovendi. De katholieke kweekscholen grepen dit recht met beide handen aan om een duidelijker katholiek stempel op de onderwijzersopleiding te drukken. De kwekelingen legden nu in de regel het examen in de eigen school en bij de eigen leraren af. De controle van de staat op de pedagogische leerstof van de

katholieke kweekschool werd daardoor teruggedrongen en er ontstond meer ruimte voor het uitwerken van een specifiek katholieke kweekschoolpedagogiek.

Tegen deze achtergrond valt te begrijpen dat in de laatste druk (1934) van het handboek van Vincent en Verbeeten het katholieke element nadrukkelijker aanwezig was. Zo stelden zij in 1907 dat de onderwijzer in alles een voorbeeld moest zijn, gedisciplineerd en wellevend zowel binnen als buiten de school: '... de onderwijzer lette op alles, wat hem zelf betreft: op zijn gaan, zijn staan, zijn zitten, en vooral op zijn spreken'.²⁶ In 1934 diende de katholieke onderwijzer nog steeds het goede voorbeeld te geven: '... in zijn kleding, zijn leermiddelen, zijn correctie en niet in het minst in alles, wat hij op het bord schrijft.' Maar in de laatste druk werd een nieuw element naar voren gebracht: 'Hooger dan de methode staat de persoonlijkheid van den opvoeder, die vol van het bovennatuurlijk leven, vanzelf mededeelt van zijn overvloed aan zijn kinderen.'²⁷

Ondanks het grote verkoopsucces van het handboek (tussen 1907 en 1929 werden er maar liefst 30.000 exemplaren van verkocht), bleek het boek aan het eind van de twintiger jaren niet meer geheel aan de eisen van de tijd te voldoen. Gaven Vincent en Verbeeten in hun pedagogiek te weinig blijk van het nieuwe elan dat de katholieken na 1920 behoorden uit te stralen?

Frater Siebertus Rombouts zou een opmerkelijke verandering in de kweekschoolpedagogiek teweegbrengen. In het beeld van de dertiger jaren gezien, dus met de vlaggen en vaandels voorop, profileerde hij de katholieke opvoedkunde voor het volksonderwijs in Nederland. In zijn driedelige methode *Katholieke Pedagogiek* verkondigde Rombouts een heden ten dage pathetisch aandoende katholieke moraalpedagogiek waarin de onderwijzer een belangrijke zendingstaak te vervullen had.²⁸ Deze ronkende zendingsideologie stond ook centraal in het sinds 1918 landelijk verspreide *Ons Eigen Blad* (O.E.B.) en de vanaf 1921 opgezette *Opvoedkundige Brochurenreeks* (O.B.R.), periodieken die binnen katholieke onderwijskring grote invloed uitoefenden en waarvan Rombouts de spil vormde.²⁹

De methode van Rombouts

Evenals Vincent en Verbeeten verliet Sigebertus Rombouts zich gedeeltelijk op het Mandement van 1868. Hij onderschreef van harte het bisschoppelijk standpunt dat het roomse onderwijs zich duidelijk van het openbare onderwijs moest onderscheiden. Katholiek onderwijs was

'... niet bloot het verkoopen van zekere eerste kundigheden; niet enkel een fatsoeneren der jeugd tot burgerlijke welgemanierdheid en tucht ... neen, het is daar een middel, dat de ouders en zielzorgers te hulp komt in de opvoeding van een jong christen die als kind Gods ... moet leeren denken, gevoelen en als christen de christelijke deugden beoefenen. Echt christelijke deugden, gegrond op het geloof, aangewakkerd door beweegredenen van schuldige gehoorzaamheid, van liefde, dankbaarheid, hoop en vrees ...'³⁰

De geloofsleer en met name de leer der erfzonde vormde het 'granieten fundament' waarop de katholieke opvoeding gebaseerd moest zijn. Gedurende de ruim vijfentwintig jaar dat de handboeken van Rombouts op de kweekscholen werden gebruikt, bleef het 'hemelburgerschap', het begeleiden van de kinderen naar God en de eeuwige zaligheid onveranderlijk het hoofddoel van de katholieke opvoeding en het onderwijs. De ontwikkeling van de lichamelijke, intellectuele en zedelijke vermogens of de vorming tot nuttig lid van de gemeenschap waren slechts aardse, kortetermijndoelen, die hun eindbestemming vonden in het bovenaardse doel. Frater Rombouts onderscheidde de 'Diesseitspedagogiek' en de 'Jenseitspedagogiek': 'Niet-Christenen zeggen: de mensch is alleen op aarde ter vervulling van een aardse taak. Christenen zeggen: de mensch is geschapen om God te dienen en in het bezit van God eenmaal gelukkig te zijn.'³¹

Als gevolg van de erfzonde had de mens zijn bovennatuurlijke gaven - onsterfelijkheid en de vanzelfsprekende harmonieuze verhouding tussen het geestelijke en het lichamelijke leven -

verloren. De wil niet te zondigen tegen Gods geboden was verzwakt. Toch konden gedoopte kinderen door te leven volgens de katholieke geloofsleer weer in de genade van God worden aangenomen. Een streng godsdienstig-zedelijke vorming was het strijdmiddel bij uitstek tegen 'de duivel, de wereld en de begeerte van het vlees'.

Om het beoogde opvoedingsdoel te bereiken, werd aan het gezin, de kerk, de school en de staat duidelijk van elkaar onderscheiden verantwoordelijkheden toebedacht. Frater Rombouts stelde gedecideerd vast dat de kerk in haar verantwoordelijkheden voor de opvoeding mijlenver boven de overige opvoedingsinstanties stond. Zij voerde 'onafhankelijk van iedere aardsche macht' haar opvoedingstaak uit.³² Rombouts volgde daarmee nauwgezet de lijn die paus Pius XI in de encycliek *Divini illius Magistri* van 1929 voorschreef.³³ Deze encycliek was uitgevaardigd om een tegenwicht te bieden tegen de sterk nationalistisch gerichte opvoeding van de jeugd in de opkomende totalitaire staten. In de officiële visie van de katholieke kerk stonden Kerk en gezin, in deze volgorde, onbetwist voorop bij het opvoedingsproces. De katholieke school diende het gezin en de kerk te ondersteunen in de opvoedingstaken. Zowel de inhoud van het onderwijs (de met zorg gekozen leerstof, de aan te leren gebeden en de godsdienstlessen), als de didaktische uitwerking daarvan (het gebruik van leermiddelen, een uitgekiend straf- en beloningssysteem en niet in de laatste plaats het goede voorbeeld door de onderwijzer), stonden in dienst van de godsdienstig-zedelijke vorming van de leerling.

De selectie van leerstof

In het interbellum werden een aantal nieuwe denkbeelden over de functie en de aanpak van het kleuter- en lager onderwijs ontwikkeld. Een kleine elite van onderwijsvernieuwers waartoe onder meer M. Montessori, O. Decroly, Ph. Kohnstam, H. Parkhurst en Kees Boeke behoorden, benadrukten de eigen aanleg, de natuurlijke persoonlijkheid en de creatieve vermogens van het schoolkind. Deze nieuwe visies op het kind zouden in veranderende

onderwijssystemen tot uiting moeten komen. De nieuwe theorieën werden vooralsnog slechts op een klein aantal scholen toegepast. Hoewel katholieke pedagogen veel aandacht aan de onderwijsvernieuwers hebben besteed, werden de meeste van hun ideeën min of meer verworpen. De voornaamste reden hiervoor was dat de onderwijsvernieuwers de leer der erfzonde niet als het uitgangspunt van de opvoeding en het onderwijs beschouwden.

De meeste scholen, waaronder de katholieke volksscholen, bekommerden zich in de regel louter om het klassikaal aanleren van zoveel mogelijk 'feitjes en weetjes'. Het Rapport van de Commissie tot reorganisatie van het R.K. Lager Onderwijs (1940), waaraan frater Sigebertus Rombouts een belangrijke bijdrage leverde, stelde dat de r.k. volksschool zou moeten breken met de traditionele 'overladenheid van leerplannen, de algemene ontwikkelingsmanie, de concurrentie-zucht'.³⁴ Een van de eindconclusies van het rapport was dat er toch altijd een bepaald minimum aan kennis geleerd moest worden.

Frater Rombouts schreef in zijn pedagogiekmethode voor dat de onderwijzer bij het selecteren van de onderwijsstof meer bij het leven van de leerlingen en het (katholieke) milieu waarin zij verkeerden, moest aansluiten. Het was van belang dat niet alleen in de uiterlijke aankleding van het klaslokaal (wandplaten, crucifix en Heilig Hartbeeld) doch ook in de leerstof de katholieke godsdienst, geloof en liefde voor God en daaruit voortvloeiende zedelijke deugden als eerlijkheid en kuisheid doorklonken.

Voor vakken als godsdienst, (bijbelse en vaderlandse) geschiedenis, muziek, zingen en Nederlandse taal was er voldoende geschikte leerstof voorhanden. Bij andere vakken bleek het selecteren van leerstof moeilijker te liggen. Toch achtte men het katholieke rekenen, katholieke aardrijkskunde en katholiek tekenen met behulp van de juiste schoolboekjes en overige leermiddelen zoals bijvoorbeeld wandplaten, heel goed mogelijk. De onderwijzer zou het katholieke tekenen inhoud kunnen geven door bijvoorbeeld bijbelse voorstellingen, heiligenlevens of voorwerpen die bij de liturgie werden gebruikt, te laten uitbeelden. In de aardrijkskundelessen kon de onderwijzer impone-

rende landschappen en de oneindigheid van het universum aangrijpen om de leerlingen te doordringen van Gods grootheid en macht. In Rombouts' pedagogiekmethode stond verder beschreven hoe de onderwijzer in de aardrijkskundelessen relatief veel aandacht aan missie-activiteiten zou kunnen besteden om eventuele roeping te stimuleren. Katholiek rekenen diende spelerwijs worden gegeven door de kinderen de data en de dagen der kerkelijke feestdagen in te prenten.

De 'wereldse' kennis op katholieke scholen werd aangevuld met 'bovennatuurlijke' kennis. Nam de priester het belangrijke catechismusonderricht binnen de scholen voor zijn rekening, het aanleren en uitleggen van gebeden, de liturgie alsmede de bijbelse geschiedenis behoorden in het interbellum tot de uitdrukkelijke taken van de katholieke onderwijzer. Hij was ook de geschikte persoon die zijn leerlingen op kerkelijke feesten, plechtigheden en godsdienstoefeningen zoals bijvoorbeeld de schoolmis of de schoolbiecht voorbereidde.

Deze taakverdeling tussen priester en onderwijzer heeft Sigebertus Rombouts niet altijd even helder voor ogen gestaan. In 1924, dus nog voor het verschijnen van zijn pedagogiekmethode, stelde de frater in een brochure de traditionele taakverdeling aan de kaak.³⁵ In plaats van de didactisch ongeschoolde priester die daardoor vaak dodelijk saaie lessen gaf, zou de onderwijzer (in bezit van het godsdienstdiploma B) aanschouwelijk en begrijpend catechismusonderricht kunnen geven. Een didactisch goed gebrachte catechismusles kon bij de leerlingen bezieling wekken en een diepe indruk achterlaten. Met deze stelling kwam Rombouts in aanvaring met de kerkelijke hiërarchie. Van hogerhand werd hem snel duidelijk gemaakt dat de priester-catecheten zich niet uit de scholen lieten verwijderen en dat zij de onderwijzer op godsdienstig gebied aan zich ondergeschikt achtten. De omstreden brochure werd door Rombouts' superieur, de aartsbisschop van Utrecht, tot verboden leesstof verklaard en uit de handel genomen. Na deze terechtwijzing liep de frater weer in het gareel; voor het oog van de buitenwereld was de eenheid binnen de geestelijke stand hersteld.

De toezichthoudende functie van de onderwijzer; het straffen en belonen

Het houden van toezicht en daarmee samenhangend het straffen en belonen door de onderwijzer vormde een vast onderdeel van de godsdienstig-zedelijke vorming van het schoolkind. Door de leerlingen voortdurend in de gaten te houden, kon de onderwijzer tijdig 'de schurftige schapen' uit de klas verwijderen voordat de andere leerlingen door bijvoorbeeld verderfelijke praatjes of obscene handelingen besmet zouden raken. De onderwijzer diende alert te zijn op schunnige praatjes, briefjes op de w.c. en tekeningen op de muren in de omgeving van het schoolgebouw. Bij bepaalde lichaamshoudingen, wijze van zitten, kleding en dergelijke werd er van de onderwijzer een opmerking verwacht, echter 'zonder motivering of hoogstens onder verwijzing naar netheid, goede manieren'.³⁶

De ontluikende seksualiteit en de natuurlijke nieuwsgierigheid van de leerlingen waren in het katholieke onderwijs tot ver na het interbellum absoluut onbespreekbaar. Mochten kinderen bewust of onbewust de zedelijke orde overtreden, dan werd hun van alle kanten (school, gezin en kerk) snel duidelijk gemaakt dat bepaalde handelingen tot de 'doodzonden' werden gerekend. De individuele opvoeding door de moeder binnen het gezin en de meer methodische instructie door de onderwijzer op school, zou bij het katholieke kind allereerst een 'weten' van het goede en het kwade, en al spoedig een 'geweten' vormen. 'De vorming van het geweten, het bewust maken van plichten jegens zichzelf, de naaste en jegens de schepper, bewustzijn van datgene wat hij doet en wat hij laat, ... is de kern der opvoeding.'³⁷ Zedelijke vorming zonder godsdienstige basis zoals die op de openbare school en in humanistische milieus plaatsvond, was volgens de katholieke opvoedingsleer onmogelijk.

Zowel het straffen als het uitdelen van beloningen zouden gematigd plaats moeten vinden. Het toewijzen van kleine taken aan brave leerlingen werd als een goede beloning gezien. Het vormde bovendien een nuttig middel om de onderlinge wedijver in de klas te bevorderen.

Voor alles idealen!

Schoolplaat bij een katholieke leesmethode, ca. 1930
(Nationaal Schoolmuseum Rotterdam)

Het gedrag van de katholieke onderwijzer

'Niet door uitwendige actie, door verbetering van maatschappelijke positie zal de onderwijzer in achting stijgen, maar veel meer door interne actie, door opvoeding, verfraaiing van eigen persoonlijkheid, ... door consequente beleving van het opvoedersideaal', aldus de katholieke pedagoog A. Verhiel in 1933.³⁸ Met deze uitspraak, in eerste instantie gericht tot de katholieke lekenonderwijzers, onderschreef hij het standpunt van frater Rombouts dat de schoolmeester er in het algemeen een te materialistische houding op na hield. Waar was het roepingsideaal van weleer gebleven? De schoolmeester behoorde volgens Rombouts immers de 'verzorger van de kweektuin der gemeenschap', een 'zichtbare engelbewaarder' of 'bewaarder van de schatten van Jezus' Heilig Bloed' en 'Gids op weg naar het Vaderhuis' te zijn.³⁹ In zeer veel publikaties benadrukte de frater keer op keer dat de katholieke onderwijzers in hun houding naar leerlingen, ouders en geestelijkheid moesten getuigen van bekwaamheid, toewijding, sociaal gevoel maar bovenal godsdienstigheid en een apostolische drang.

Geleerdheid of belezenheid diende in de opleiding tot onderwijzer niet te worden nagestreefd, want dat kon de onderwijzer slechts twijfels brengen over de uitoefening van zijn roeping en beroep. Illustratief voor deze gedachte is de opleiding van de aankomende onderwijzer. Roomse kweekscholen werden in het interbellum uitdrukkelijk gezien als vormingsinstituten in plaats van scholen waar een beroepsopleiding met de daarbij behorende kennis werd gegeven. De kweekscholen waren doelbewust gekoppeld aan een internaatstelsel. In katholieke kring was men overtuigd van '... de waarde onzer integraal afgezonderde kweekscholen als seminaries voor lekenapostelen. En vijf jaar tijd is heus niet teveel om doordeesemd te worden met de mentaliteit en de geschiktheid tot de opvoedersroeping.'⁴⁰

Onderwijzers en zij die daartoe opgeleid werden, dienden in hun houding en in de vervulling van de diverse taken op de eerste plaats consequente 'modelkatholieken' te zijn. Zij moesten doordrongen zijn van de verantwoordelijkheden die een voor-

beeldfunctie met zich meebracht, daar 'de minste tekortkomingen, oneerbiedigheid onder het gebed, liefdeloosheid, drift, onrechtvaardigheid, partijdigheid, tekort aan respect voor geestelijkheid en overheden, zelfs de schijn van leugenachtigheid, onmatigheid, ruwe woorden, te grote vertrouwelijkheid, zinnelijke genegenheid ... afbreuk doet aan zijn prestige, zijn opvoedende invloed en het maakt zijn vermanende en opwekkende woorden krachteloos'.⁴¹

3. Van moralisering naar professionalisering

Hoewel Rombouts' methode *Katholieke pedagogiek* tot in de jaren vijftig diverse herdrukken beleefde, nam de methode na het interbellum een minder prominente plaats in. De pathetische bewoordingen waarin frater Rombouts zich placht uit te drukken, hoorden in de na-oorlogse periode niet meer thuis. De specifiek katholieke kweekschoolpedagogiek begon haar glans te verliezen.

In 1946 gaf de Maastrichtse onderwijscongregatie een geheel nieuwe, driedelige pedagogiekmethode uit. Hoewel de inhoud van deze methode, geschreven door de academisch geschoolde broeder Oscar Mandigers grotendeels gelijk was aan die van Rombouts - beide methoden hadden de *Divini illius Magistri* als uitgangspunt - bracht Mandigers de leerstof veel zakelijker en minder polemisch naar voren. De overtuiging dat de katholieke pedagogiek het 'grote gelijk' aan haar zijde had, hoefde niet zo nadrukkelijk meer geëtaled te worden. Kenmerkend was bijvoorbeeld dat Mandigers in alle delen van zijn methode het woord *rooms* of *rooms-katholiek* nauwelijks meer gebruikte. Er werd voornamelijk gesproken van een christelijke opvoeding en christelijk onderwijs.

In 1952 werd er een nieuwe wet voor de kweekscholen aangenomen. Door deze wet zouden er langzamerhand grote veranderingen in het kweekschoolonderwijs plaatsvinden. Van een vormingsinstituut veranderde de kweekschool in een gerichte beroepsopleiding. De opvoedkunde werd met de algemene- en vakdidactiek tot een hoofdvak gemaakt en voor het eerst werd een minimum aantal uren praktijkoefening voorgeschreven. Vakbekwaamheid, psychologisch en didactisch inzicht kwamen als be-

langrijke te verwerven kwalificaties voor de onderwijzer naar voren. Het onderwijs en het onderwijzen werd meer en meer bekeken als een samenstel van kennis en kunde.⁴²

Reeds in de handboeken van Oscar Mandigers en met name in de nieuwe handboeken van de Nijmeegse academici J. Gielen, S. Strasser, P. Calon en J. Aarts, verschenen tussen 1955 en 1957,⁴³ kreeg de moraalpedagogiek en de daarbij aan de katholieke onderwijzers opgelegde zendingsideologie die tijdens het interbellum zo nadrukkelijk was uitgedragen, een minder vooraanstaande plaats toegekend. De zogenaamde hiërarchische fase waarin de pedagogiek onderworpen was aan de katholieke geloofsleer, maakte plaats voor de zogenaamde analoge fase.⁴⁴ De pedagogiek en in het verlengde daarvan de didactiek kregen in hun handboeken meer dan voorheen een eigen plaats toegekend, naast en onafhankelijk van de katholieke geloofsleer. Van een volledige distantie van de ideeën van Rombouts was echter geen sprake; in laatste instantie bleven ook de Nijmeegse hoogleraren Gielen en Strasser vasthouden aan de geloofsleer als leidend principe.

En frater Rombouts? Tot aan zijn dood in 1962 heeft hij, dwars tegen de tijdgeest in, de moraalpedagogiek en de zendingsplicht van de katholieke onderwijzer consequent verdedigd:

'Modernisering van school en onderwijs verdient alle lof. Echter slechts op één voorwaarde, nl. dat het eigenlijke en laatste doel van de school niet uit het oog verloren wordt. Het einddoel van de opvoeding verandert nooit.'⁴⁵

Noten

1. S. Rombouts, *Katholieke Pedagogiek* III (Tilburg 1934) 25.
2. S. Stuurman, *Verzuiling, kapitalisme en patriërchaat* (Nijmegen 1983) 128.
3. Zie hiervoor: P.Th.F.M. Boekholt en E.P. de Booy, *Geschiedenis van de school in Nederland* (Maastricht 1987)

- 248; *Onderwijs in Nederland* (z.p. 1960) 23.
4. F.P.C. de Kock, *De kerk en de volksschool* (Meppel 1949) 41.
 5. Met lekenkweekelingen worden hier bedoeld de jongens die doorleerden voor onderwijzer maar, in tegenstelling tot de broederkweekelingen, niet van zins waren om in de congregatie te treden.
 6. Rond 1920 waren er op een totaal van 81 kweekscholen maar liefst 45 van r.k. signatuur. Wilden de bijzondere kweekscholen voor volledige financiering in aanmerking komen dan moesten zij gedurende drie achtereenvolgende jaren minimaal een derde van haar leerlingen gediplomeerd afleveren met een minimum van tien kweekelingen. Aan het begin van de cursus zouden minimaal tien kweekelingen voor de eerste twee leerjaren ingeschreven moeten staan. Zie: R. Turksma, *De geschiedenis van de opleiding tot onderwijzer in Nederland aan de openbare, protestants-christelijke en bijzonder-neutrale instellingen* (Groningen 1961) 170-171.
 7. In de jaren dertig zou er als gevolg van vergaande bezuinigingsmaatregelen door de landelijke overheid zelfs een groot overschot aan onderwijzers ontstaan. Een aantal bestaande, kleinere scholen werden namelijk opgeheven en het aantal leerlingen per klas (en dus per onderwijzer) werd vergroot. Het overschot sloeg in de jaren vijftig om in een tekort. In de huidige tijd is er wederom een groot overschot aan onderwijzers voor de basisschool. Voorspellingen geven echter aan dat - bij een ongewijzigd onderwijsbeleid - er in de jaren negentig weer een tekort zal ontstaan.
 8. F.J.Th. Rutten, 'Over de eenheid van onderwijs en opvoeding', *Sociaal Kompas* 1, 4 (1953) 37.
 9. *Herderlijk schrijven van de bisschoppen van Nederland aan de gelovigen* (z.p. 1977) 9.
 10. 'Katholiek onderwijs', *Het Schoolbestuur* 28, 7 (1960) 162.
 11. Dit staat vermeld in een brief van frater Sigebertus Rombouts aan een nieuw aan te trekken medewerker voor *Ons Eigen Blad*, d.d. 18 mei 1919. (Op verzoek van Rombouts zelf heeft de onbekende geadresseerde de brief aan de frater teruggezonden). In: Archief Algemeen Generaalat Tilburg,

dossier Rombouts, doos E Merkwaardige Correspondentie vanaf 1928.

12. Zie: H. de Frankrijker, *De katholieke onderwijzersopleiding, organisatie en ideologie 1889-1984* (Dissertatie Rijksuniversiteit Leiden; verschijnt binnenkort).
13. Zie voor een bespreking van deze publikaties: Ibidem.
14. Rombouts, *Katholieke Pedagogiek* I, 132.
15. Het belangrijkste katholieke tijdschrift voor onderwijzers was in die tijd: *Ons Eigen Blad, orgaan voor praktische katholieke opvoeding*. Het tijdschrift verscheen vanaf 1913 tot 1964. Frater S. Rombouts was vanaf 1913 redacteur en vanaf 1920 tot aan zijn dood in 1962 hoofdredacteur.
16. *Opvoedkundige Brochurenreeks*. Verschenen van 1921 tot aan 1971. Daarna voortgezet onder de naam: *Onderwijskundige Brochurenreeks*.
17. Om inhoudelijke veranderingen in de denkbeelden over de katholieke onderwijzer te kunnen vaststellen is gekeken naar eventuele verschuivingen in ideaalstandpunten tussen de in de loop van de tijd verschenen handboeken en binnen de looptijd van een bepaald handboek. In verband daarmee is de eerste en laatste druk van het handboek met elkaar vergeleken. De handboeken zijn doorgenomen aan de hand van de vraag waaraan de ideale katholieke onderwijzer geacht werd te voldoen. Ter aanvulling en ter bevestiging zijn handboeken psychologie, didactiek en onderwijsgeschiedenis op deze ideaalbeelden globaal gescreend en ter aanvulling gebruikt.
18. Elk leerboek diende voorzien te zijn van het bisschoppelijk keurmerk 'Nihil Obstat' ten teken dat niets uit de inhoud van de publikatie indruiste tegen de geloofsleer.
19. Zie de overzichtspublikatie van J.H. Gunning Wzn, *De studie der paedagogiek in Nederland gedurende de jaren 1898-1938, een schets* (Amsterdam 1938).
20. In de negentiende eeuw werd onder andere gebruik gemaakt van het door de priester Ts. Brouwer vertaalde werk van J.A. Stapf, *Opvoedingsleer in den geest der katholieke kerk naar de derde hoogduitsche uitgave, vrij bewerkt en met aantekeningen verrijkt* (Arnhem 1845). Ook werd de onvertaalde drie-

- delige uitgave gebruikt van Mgr. Dupanloup, *De l'éducation* (Parijs 1866). Op katholieke normaalscholen en kweekscholen werd ook wel gebruik gemaakt van de publikatie voor het openbaar onderwijs van J. Koonings, *Leerboek der paedagogiek voor aankomende onderwijzers* (Zutphen 1896).
21. Rombouts, *Katholieke Pedagogiek* III, 225.
 22. Gunning Wzn, *De studie der paedagogiek*, 80.
 23. Ibidem.
 24. Voordien was er al een pedagogiehandboek voor de katholieke kweekscholen verschenen, dat echter een beperkte verspreiding had. Het betrof hier het *Leer- en handboek der paedagogiek voor katholieke onderwijzers en onderwijzeressen* van het Rotterdamse schoolhoofd A. van der Griendt (Amsterdam 1887).
 25. *Mandement der Nederlandse bisschoppen over het onderwijs. Bisschoppelijke uitspraken over het onderwijs* (z.p. 1868) 5.
 26. A. Vincent en J.J. Verbeeten, *Opvoeding en onderwijs, leerboek der paedagogie ten dienste van kwekelingen, onderwijzers en belangstellenden in het onderwijs* (Nijmegen 1907) 228-229.
 27. Eerste citaat: Vincent en Verbeeten, *Opvoeding en onderwijs* I, 266. Laatste citaat: Ibidem (Nijmegen 1934) 219.
 28. Zie over de figuur en het werk van deze invloedrijke katholieke pedagoog: J.P. Schellekens, 'Sigebertus Rombouts' in: *Biografisch Woordenboek van Nederland* III (binnenkort te verschijnen).
 29. Zie H. de Frankrijker en D. de Bruyne, 'Het roomskatholieke volksonderwijs en de onderwijzersopleiding', *Pedagogisch Tijdschrift* 10, 2 (1985) 76-89.
 30. In: *Mandement*, 14.
 31. Rombouts, *Katholieke Pedagogiek* I, 13.
 32. Ibidem, 34.
 33. *Divini illius Magistri. Encycliek van Paus Pius XI van 31 december 1929* (8e druk; Hilversum 1952).
 34. 'Rapport van de Commissie tot reorganisatie van het R.K. Lager Onderwijs, ingesteld door het Katholiek Onderwijzersverbond, aangeboden aan het verbondsbestuur', *Het Katholieke*

Schoolblad 11 (1940) 7.

35. S. Rombouts, 'Katechismus en katechese', *Opvoedkundige Brochurenreeks* 23 (1924).
36. Rombouts, *Katholieke Pedagogiek* III, 290.
37. Ibidem, 2, 21.
38. Adr. Verhiel, 'Katholieke onderwijzers- en opvoedersidealen', *Opvoedkundige Brochurenreeks* 72 (1933) 75-76.
39. Rombouts, *Katholieke Pedagogiek* I, 121.
40. Broeder Denijs in: *Ons Eigen Blad* 27 (1939) 501.
41. Rombouts, *Katholieke Pedagogiek* III, 239-240.
42. Een indicatie hiervan geeft bijvoorbeeld Aarts in het voorwoord bij de derde druk van zijn *Beknopt leerboek der algemene didactiek voor de tweede leerkring* ('s-Hertogenbosch 1958) waar hij stelde: 'De didactiek is een zeer belangrijk deel van de theoretische studie van de onderwijzer. Dit geldt voor de algemene zowel als voor de speciale didactiek. Hier leert hij zijn technische uitrusting. Een technisch goed onderwijzer kan een goed opvoeder zijn, een technisch slecht onderwijzer kan dit moeilijker worden.'
43. P. Calon, J. Gielen, S. Strasser en J. Aarts ed., *Pedagogiek en psychologie voor kweekscholen* (6 delen; 's-Hertogenbosch 1955-1957).
44. Dit onderscheid is ontleend aan P. Cooreman, 'De Noord-Nederlandse r.k. schoolcatechese in het spanningsveld tussen theologie en pedagogiek. Studie van een proces van identiteitsbepaling tussen 1907 en 1966', *Tijdschrift voor Opvoedkunde* 20, 3, 290-318. De hiërarchische fase ging volgens Cooreman na de Tweede Wereldoorlog over in een analoge fase, waarbij de verhouding tussen theologie en pedagogiek onbeslist was. Rond 1958 trad volgens Cooreman een dialogische fase in waarbij samenwerkingsverbanden ontstonden tussen theologen en pedagogen. Als gevolg daarvan veranderde het catechismusonderwijs op de lagere school en werden in 1962 nieuwe richtlijnen ontwikkeld ten dienste van de godsdienstige vorming op de kweekschool.
45. S. Rombouts, *Historische Pedagogiek* (Tilburg 1962) 244.